

i europejskiej myśli politycznej. Takie ujęcie jest wartościowe, bo pokazuje, co łączyło takie same systemy w poszczególnych krajach oraz jakie istniały między nimi różnice. Z takiej perspektywy można wysnuć ogólne refleksje i syntezy, których tworzenie było jednym z założeń powstania pracy. Dokładne i wieloaspektowe omówienie poszczególnych problemów pozwala tworzyć nowatorskie wnioski i obalać utrwalone przez lata mity. Ze względu na zakres tematyczny jest to praca pionierska, niemająca odpowiednika w dotychczasowej literaturze. Stanowi istotny wkład w dyskusję nad znaczeniem demokracji, totalitaryzmu, a nade wszystko autorytaryzmu w minionym stuleciu. Nieostrzegalne są błędy logiczne i merytoryczne w poszczególnych artykułach. Objętość tomu, nieco ponad pięćset stron, wynikająca z rozległości poruszanej problematyki wskazuje na fakt, iż jest to ambitne dzieło. Jednak w pracy poważnie zostały zachwiane proporcje. Zagadnieniom dotyczącym autorytarne systemu rządów autorzy poświęcili połowę całej treści

książki. Zostały one dość szeroko omówione na przykładach Polski, Czechosłowacji, Węgier, Portugalii, Hiszpanii i terenów Kaukazu. Natomiast tematyce totalitaryzmu i demokracji poświęcono znacznie mniej miejsca. Zastanowić się można nad zasadnością umieszczenia artykułu Pawła Olszewskiego *Od autorytaryzmu do totalitaryzmu. Wystąpienia antyradzieckie na Kaukazie w latach 20. i 30. XX w.* w części poświęconej autorytaryzmowi. Treść artykułu bardziej wskazuje na opis systemu totalitarnego. Publikacja nie zawiera także wniosków końcowych. Niektóre skomplikowane zagadnienia, zwłaszcza z zakresu filozofii politycznej, i język *stricte* naukowy sprawiają, że pozycja ta przeznaczona jest raczej dla czytelników zajmujących się historią, politologią lub pasjonatów posiadających określony poziom wiedzy niezbędnej do zrozumienia treści poruszanych w książce.

Magdalena Fatek
Radom

Edward Kołodziej (oprac.), *Inwentarz akt i mikrofilmów Ambasady RP w Waszyngtonie z lat (1918) 1919–1945 oraz mikrofilmów z akt Jana Ciechanowskiego, ambasadora RP w Waszyngtonie, a następnie działacza i publicysty w USA z lat 1945–1956, Warszawa 2012, ss. 377*

Staraniem Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych i Archiwum Akt Nowych w Warszawie opublikowany został inwentarz akt i mikrofilmów z akt jednej z najważniejszych placówek dyplomatycznych II Rzeczypospolitej, jaką niewątpliwie była Ambasada RP w Waszyngtonie. Wydawnictwo obejmuje też wykaz mikrofilmów akt jej długoletniego kierownika – Jana Ciechanowskiego, po II wojnie światowej znanego działacza i publicysty w Stanach Zjednoczonych.

Dobrze się stało, iż opracowania i wydania inwentarza wymienionych akt i mikrofilmów podjął się znakomity archiwista i ceniony hi-

storyk, znany badacz dziejów Polonii i polskiej dyplomacji I połowy XX w. – prof. Edward Kołodziej.

Opracowywanie i wydawanie drukiem inwentarzy archiwalnych, jak sądzą niektórzy archiwiści i historycy, jest w dzisiejszych czasach anachronizmem. Faktycznie w Archiwum Akt Nowych w Warszawie jest zachowana elektroniczna postać inwentarza i można z niej korzystać, ale niektórzy badacze wolą zarówno tradycyjne pomoce archiwalne, jak i prace historyczne sporządzone na nośniku papierowym, najbardziej trwałym.

Poważniejszym problemem jest jednak bezkrytyczna fascynacja archiwistów w większości krajów zachodnich i USA (a także i niektórych w Polsce) możliwościami pozyskiwania informacji drogą elektroniczną z pominięciem procesu opracowywania inwentarzy. Jest to o tyle uzasadnione, że w większości tych krajów stosuje się systemy dziennikowe, które utrudniają zarówno tworzenie teczek rzeczowych dla akt o znaczeniu historycznym, jak i ocenę wartości dokumentacji. Często też akta najnowsze, niezależnie od ich wartości, są konwertowane na postać elektroniczną i w tej formie udostępniane.

Podstawą układu akt tradycyjnych (sporządzonych na nośnikach papierowych) i przekazywanych do archiwów historycznych tych państw są wprawdzie tytuły zespołów (choć archiwiści w Archiwum Narodowym w Waszyngtonie nie uznają pojęcia „zespół archiwalny”), ale pomoce archiwalne tworzone są w oparciu o kryteria formalne, np. memoriały, protokoły, rozporządzenia, korespondencja wychodząca, korespondencja przychodząca (taką metodę stosują m.in. archiwiści szwedzcy i amerykańscy). Inwentarze w ten sposób sporządzone zmuszają korzystającego do przeglądania dużej ilości jednostek archiwalnych. Natomiast obecnie archiwiści amerykańscy, chociaż dostarczają badaczom akta w formie elektronicznej, nie dzielą ich na kategorie (na akta o charakterze historycznym i dokumentację niearchiwalną), co znacznie opóźnia proces wykorzystywania materiałów o znaczeniu historycznym. Warto też nadmienić, że archiwiści brytyjscy do pracowni naukowych przynoszą dzienniki podawcze; w ten sposób korzystający musi sam sobie stworzyć wirtualną teczkę rzeczową. Wszystko to wynika z ich słusznego przekonania, że sporządzenie dokładnego rzeczowego inwentarza z akt współczesnych, powstałych w systemie dziennikowym jest zbyt pracochłonne – stąd starania w kierunku całkowitej komputeryzacji zasobu archiwalnego. Faktycznie jest to zadanie niewykonalne bez zmiany systemu kancelaryjnego. System bezdziennikowy (stosowany głównie we Francji, w Niemczech i w Polsce) poprzez tworzenie zbiorczych teczek rzeczowych (i określenie

ich wartości i czasu przechowywania) jest najbardziej korzystny dla archiwów i ich użytkowników.

Dobrze opracowany inwentarz (w formie elektronicznej i papierowej) jest podstawą szybkiego i precyzyjnego ustalenia miejsca poszukiwanego dokumentu. Dotyczy to także dokumentacji elektronicznej, chociaż dotychczasowe doświadczenia z tym nośnikiem zmuszają archiwistów do ostrożności. Wszystko to, co napisano powyżej, uzasadnia konieczność zwrócenia większej uwagi na proces tworzenia i publikowania rzeczowych inwentarzy.

Na wiosnę 1945 r. po konferencji jałtańskiej Rząd RP na Uchodźstwie przystąpił do zabezpieczenia swych akt. Również jego Ministerstwo Spraw Zagranicznych nakazało polskim placówkom zagranicznym zabezpieczenie takich akt, których ujawnienie mogłoby zaszkodzić rządowi, pracownikom resortu, a także ich rodzinom w kraju. W kilka miesięcy po cofnięciu uznania przez amerykańskie władze Rządu RP w Londynie (co nastąpiło 5 lipca 1945 r.) ambasador Jan Ciechanowski przekazał znaczną część akt Ambasady RP w Waszyngtonie (głównie z lat II wojny światowej) do Instytutu Hoovera Uniwersytetu Stanforda w Kalifornii. Kilkanaście lat później w tejsze placówce znalazła się także część spuścizny Ciechanowskiego, głównie z okresu jego działalności w USA po roku 1945 – jako współpracownika Rządu RP na Uchodźstwie; część drugą swej spuścizny ambasador przekazał do Instytutu Sikorskiego w Londynie. W Polskim Instytucie Naukowym w Nowym Jorku znajdują się do dziś 73 tečky z zespołu Ambasady RP w Waszyngtonie z lat (1918) 1920–1944 (są to w większości materiały informacyjne i propagandowe). Większość akt Ambasady RP w Waszyngtonie została jednak przejęta przez władze PRL i trafiła w latach 1963–1981, w kilku rzutach, poprzez Archiwum MSZ w Warszawie, do Archiwum Akt Nowych. W 1999 r. AAN otrzymało mikrofilmy, sporządzone z przechowywanych w Instytucie Hoovera Uniwersytetu Stanforda akt Ambasady RP w Waszyngtonie z lat (1918) 1919–1945, przemieszanych z aktami ambasadora Ciechanowskiego, w większości pochodzącymi z lat 1945–1956.

Inwentarze akt Ambasady oraz akt prywatnych Jana Ciechanowskiego postanowiono umieścić w jednym wydawnictwie ze względu na fakt, że amerykańscy archiwiści ułożyli i zmikrofilmowali akta obu zespołów łącznie – nie było więc możliwości ich rozdzielenia. Przechowywane w AAN akta Ambasady RP w Waszyngtonie pochodzą z lat 1919–1945. Ponadto w zespole znajdują się dziedziczone materiały z roku 1918 (głównie wydawnictwa i biuletyny). Ogółem zespół liczy 3200 jednostek archiwalnych (ok. 50 m.b.). Do tego dochodzą, przekazane przez Instytut Hoovera w Kalifornii, mikrofilmy z akt ambasady z lat 1919 (1920–1945) oraz z akt ambasadora J. Ciechanowskiego z okresu 1945–1956.

1 stycznia 1933 r. w całym resorcie MSZ wprowadzono bezdziennikowy system kancelaryjny, zaś w trzy miesiące później – nowy wykaz akt. Odtąd w Ambasadzie RP w Waszyngtonie pisma rejestrowano tylko w rotulusach, znajdujących się w teczkach rzeczowych, tworzonych w oparciu o jednolity dla całego resortu MSZ wykaz akt. „Wykaz haseł registry MSZ” dzielił materiał aktowy na 10 grup tematycznych: I – państwa obce, II – stosunki RP z państwami obcymi, III – organizacje i instytucje międzynarodowe (tu włączono także Watykan), IV – zagadnienia specjalne (traktaty międzynarodowe, sprawy wyznaniowe, kwestie mniejszości), V – emigracja, VI – prasa i propaganda, VII – komunikacja, VIII – Ministerstwo Spraw Zagranicznych (sprawy organizacyjne, personalne i gospodarcze), IX – sprawy konsularne, X – Rzeczpospolita Polska (w tym sprawy Wolnego Miasta Gdańska). Wykaz zawierał prawie 900 haseł, w tym ok. 200 wolnych, przeznaczonych do późniejszego uzupełnienia.

W 1937 r. centrala MSZ wydała instrukcję o postępowaniu z aktami w urzędach zagranicznych. Zawierała ona tekst wykazu akt z 1933 r. wraz z jego uzupełnieniami oraz kwalifikator dzielący akta na kategorie A i B, czyli na akta o znaczeniu historycznym i doraźnym (te ostatnie zaopatrzone w terminy przechowywania). Praktyczne stosowanie nowych przepisów archiwalnych napotykało (także w Ambasadzie RP w Waszyngtonie) na pewne trudności, wy-

kające zarówno z niedostatków samego wykazu i z przywiązania pracowników do dawnych metod. Pewne rodzaje akt musiały być zresztą prowadzone według dawnego systemu, np. akta petentów i akta osobowe pracowników.

Po wybuchu II wojny światowej nastąpiło m.in. znaczne zmniejszenie liczby pism wpływających i wypływających z kancelarii centrali MSZ (w Angers, następnie w Londynie) i placówek zagranicznych.

Akta Ambasady RP w Waszyngtonie w czasie jej urzędowania nie były porządkowane ani brakowane. Prowizoryczne uporządkowanie akt nastąpiło dopiero po wojnie w Warszawie w Archiwum MSZ; sporządzono wtedy inwentarz kartkowy, inwentaryzując także materiały bezwartościowe (pokwitowania, korespondencję manipulacyjną itp.). Pierwsza największa partia akt została przekazana do Archiwum Akt Nowych w Warszawie w roku 1963 (liczyła ona ok. 45 m.b.). Okazało się, że duża część przejętych akt, szczególnie z pierwszej połowy lat dwudziestych XX w., była przemieszana w teczkach bądź wiązkach, inne jednostki zinwentaryzowane w Archiwum MSZ miały niedokładne opisy. Porządkowanie zespołu w AAN oparto na wykazie akt z 1933 r.; akta z lat 1919–1932 zostały ułożone w teczkach rzeczowych i opisane tak, jak prawidłowo zakwalifikowana część akt z lat 1933–1945. Podobnie postąpiono z tymi aktami z lat wojny, które posiadały błędne opisy lub pozbawione były obwolut. Prace te (zakończone w roku 1968) prowadzili pracownicy AAN: Danuta Filar, Helena Kolarska, Mieczysław Motas i Marian Tarkowski.

Już po uporządkowaniu zespołu do AAN przekazano kolejne dopływy (największy z roku 1976 liczył 558 jednostek inwentarzowych, co stanowiło ok. 11 m.b. – były to w ogromnej większości akta z lat II wojny światowej, pozbawione makulatury). Wszystkie te dopływy uporządkował, zgodnie z wykazem akt z roku 1933, Edward Kołodziej, sporządzając inwentarz kartkowy. Aby nie zmieniać sygnatur, dopływy zostały potraktowane jako druga część zespołu. Wreszcie, na początku lat dziewięćdziesiątych XX w., inwentarz kartkowy został

wprowadzony do pamięci komputera. Wtedy to zespół akt liczył 3200 jednostek inwentarzo-
wych, co stanowiło ok. 50 m.b. akt.

Jak już wspomniano, inna część zespołu akt Ambasady RP w Waszyngtonie z lat (1918) 1919–1945 została przez ambasadora Ciechanowskiego przekazana do Instytutu Hoovera jeszcze w roku 1945. Wkrótce znalazła się tam także część jego materiałów osobistych, głównie z lat 1945–1956 (kilkadziesiąt teczek ambasador przekazał do Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Władysława Sikorskiego w Londynie, gdzie znajdują się do dziś). Obie te grupy akt w Instytucie Hoovera połączono w jeden zespół i uporządkowano zgodnie z amerykańską metodyką archiwalną (podstawą podziału i inwentaryzacji były kryteria formalne). Porządkujący, nie zważając na stosowany w kancelarii ambasady rzeczowy wykaz akt, tworzyli nowe teuczki, często z samych wtórników. Na domiar złego nie dokonali ani systematyzacji teczek, ani inwentarza. Stronie polskiej nie udało się odzyskać tych akt; ostatecznie Instytut Hoovera wykonał z nich mikrofilmy i przesłał je do AAN wraz z ogólnikowym inwentarzem. Orientacyjna objętość zmikrofilmowanych materiałów wynosi ok. 11 m.b.

Zespół akt Ambasady RP w Waszyngtonie (akta i mikrofilmy) oraz mikrofilmy zbioru akt ambasadora Ciechanowskiego zawierają wiele ciekawych i ważnych informacji. W aktach ambasady wyodrębniono (na podstawie wykazu akt) następujące grupy rzeczowe:

Państwa obce (sygn. 1–207, 2646–2655) – są tu informacje (często niepełne) dotyczące stosunków politycznych i ekonomicznych głównie USA, Kanady, ZSRR, Iraku oraz niektórych państw europejskich. W grupie *Stosunki RP z państwami obcymi* (sygn. 208–736, 2656–2684) przeważają materiały z okresu międzywojennego, dotyczące stosunków ekonomicznych między Polską a USA; zachowała się ponadto drobniarzowa korespondencja dotycząca m.in. zakupów polskich w USA i kredytów amerykańskich dla Polski. Znaleźć tu też można teksty umów, nie tylko polsko-amerykańskich oraz sprawozdania i zestawienia statystyczne Ministerstwa Przemysłu

i Handlu. Zwracają uwagę duże braki raportów politycznych i ekonomicznych ambasady. Kolejna grupa: *Organizacje i instytucje międzynarodowe* (sygn. 737–863, 2685–2717), zawiera wiele materiałów dotyczących działalności Ligi Narodów, konferencji międzynarodowych, działalności polskich katedr uniwersyteckich, Fundacji Kościuszkowskiej i innych polskich instytucji w USA.

Dział *Zagadnienia specjalne* (sygn. 864–894, 2718–2728) zawiera różnorodne materiały: w części pierwszej przeważają dokumenty na temat odszkodowań po I wojnie światowej, działalności organizacji robotniczych i komunistycznych w USA, stosunków wyznaniowych w Polsce, ZSRR i innych krajach oraz polityki mniejszościowej w ZSRR i emigracyjnej w USA. Teczki 2718–2728 dotyczą II wojny światowej (zbrodnie hitlerowskie, pomoc dla jeńców wojennych, przygotowania do stworzenia systemu bezpieczeństwa zbiorowego i powojennej odbudowy Europy). *Emigracja* (sygn. 895–1124, 2729–2755) to jeden z najlepiej zachowanych działów, zawierający nie tylko wiele informacji na temat emigracji z Polski oraz Polonii amerykańskiej. Obejmuje on także znaczną ilość przekazów źródłowych dotyczących pozostałych państw Ameryki oraz Azji zarówno przed, jak i w trakcie II wojny światowej. Znaleźć tu można m.in. interesujące informacje o polonijnych organizacjach, duszpasterstwie, prasie, szkolnictwie i akcjach pomocy dla polskich dzieci z Syberii po I wojnie światowej

Duża grupa akt dotyczy *prasy i propagandy* (sygn. 1125–1666, 2756–2909). Znaleźć tu można m.in. przeglądy i wycinki prasowe (głównie z lat 1939–1945) z prasy wychodzącej w: Argentynie, Brazylii, Japonii, Kanadzie, Kolumbii, na Kubie, w Meksyku, Peru, USA i Wielkiej Brytanii oraz korespondencję i raporty o wystawach, wydawnictwach, wycieczkach, a wreszcie o działalności stowarzyszeń kulturalnych i propagandowych polskich i obcych w USA. W grupie *Komunikacja* (sygn. 1667–1728, 2910–2924) zwracają uwagę materiały dotyczące polskiej żeglugi morskiej; są tu m.in. informacje o pobycie w latach wojny w amerykańskich portach „Daru Pomorza” i „Batorego”, wyczynach bojowych polskich

lotników, wreszcie dane o stanie alianckiego lotnictwa i powojennych planach jego rozbudowy.

Spraw organizacyjnych i personalnych Ambasady RP w Waszyngtonie oraz konsulatów polskich w USA dotyczy grupa akt zatytułowana *Ministerstwo Spraw Zagranicznych* (sygn. 1729–2094, 2925–3068). W dziale *Sprawy konsularne* (sygn. 2095–2563, 3069–3186) najbardziej cenne wydają się sprawozdania ze zjazdów konsulów polskich z USA i Kanady z okresu międzywojennego oraz zbiorcze raporty konsularne ze stycznia 1944 r. Wspomnieć też należy o materiałach dotyczących polskich zakupów wojskowych w USA, organizowaniu oddziałów polskich w Kanadzie, pomocy materialnej dla uchodźców wojennych z Polski i ludności w okupowanym kraju. Akta nawiązujące tematycznie do działalności naczelnych organów państwa w kraju i na emigracji, mniejszości narodowych, wreszcie organizacji polskich placówek w czasie II wojny światowej zinwentaryzowano w dziale *Rzeczpospolita Polska* (sygn. 2564–2645, 3187–3203).

Prof. E. Kołodziej szczególnie dużo pracy włożył w inwentaryzację przekazanych przez Instytut Hoovera do AAN mikrofilmów. Dzięki temu mimo nieracjonalnego uporządkowania akt przez archiwistów amerykańskich i ich ogólnikowego inwentarza korzystanie z tej części zasobu jest już znacznie łatwiejsze. Warto byłoby, aby autorzy portalu www.szukajwarchiwach skorzystali z tego nowo opracowanego inwentarza mikrofilmów. Na marginesie: niektóre mikrofilmy (przekazane przez Instytut Hoovera do AAN) umieszczone na tym portalu mają inwentarze, w których występują tylko terminy: *korrespondencja* i *raporty*.

Do najcenniejszych należą mikrofilmy raportów i korespondencji Ambasady RP w Waszyngtonie z lat 1920–1945, dotyczące sytuacji politycznej i ekonomicznej Polski, jej stosunków z USA oraz położenia innych państw. Zmikrofilmowano ponadto zbiory raportów politycznych: Ambasady RP w Waszyngtonie z lat 1920–1945, Ambasady RP w Londynie z lat 1924–1935 i Ambasady RP w Paryżu z lat 1927–1933, 1937. Szereg mikrofilmów zawiera informacje na temat sytuacji w poszczegól-

nych państwach oraz stosunków Polski z ZSRR (przed i w trakcie II wojny światowej) i z państwami bałtyckimi. Wiązą się z tym informacje o niemieckich i sowieckich zbrodniach (m.in. w obozach koncentracyjnych i w Katyniu) oraz o deportacjach ludności polskiej w głąb ZSRR. Zachowały się też interesujące dane o Polonii amerykańskiej i jej pomocy dla uchodźców wojennych oraz okupowanego kraju. Wiele różnorodnych informacji przynoszą zmikrofilmowane depesze MSZ i polskich placówek z lat II wojny światowej, stanowiące jakby zminiaturyzowane instrukcje i raporty. Zachowało się także wiele materiałów informacyjnych międzywojennego MSZ oraz Rządu RP na Uchodźstwie (komunikatów, broszur, biuletynów, odpisów raportów różnych placówek itp.) dotyczących m.in. Galicji Wschodniej i Ukrainy w latach 1919–1943, Górnego Śląska (1919–1922), sytuacji okupowanej Polski oraz położenia Żydów w okresie Drugiej Rzeczypospolitej i podczas II wojny światowej. Odrębną grupę tworzą wydawnictwa władz polskich z lat międzywojennych i II wojny światowej, m.in. biuletyny MSZ „Polska a Zagranica”.

Dla akt i mikrofilmów sporządzono skrowidze: geograficzny, osobowy i rzeczowy, oparte na opisach inwentarzowych teczek. Dużym walorem prezentowanego wydawnictwa źródłowego jest świetnie napisany wstęp, zawierający m.in. historię polskich placówek dyplomatycznych w Stanach Zjednoczonych w okresie międzywojennym i w latach II wojny światowej. Czytelnik ma jednak kłopot z ustaleniem daty utworzenia Ambasady RP w Waszyngtonie, co, jak wiadomo, nastąpiło podczas prezydentury Herberta Hoovera.

Jak w wielu wydawnictwach, tak i tu nie udało się uniknąć innych drobnych usterek. Opisy zawartości teczek aktowych w I części inwentarza sporządzonego przez innych archiwistów z AAN nieco się różnią od opisów wykonanych przez E. Kołodzieja dla części II; być może dlatego, że w części I zachowano zbyt dużo pokwitowań i korespondencji manipulacyjnej, pozostawiając często cienkie teczki zamiast je łączyć. W inwentarzu mikrofilmów opisy zawartości niektórych teczek są niejednolite: raz po nazwie kraju występuje kropka, in-

nym razem myślnik. Autor nie ustrzegł się także przed błędami literowymi, m.in. we wstępie (s. 12, przypis 6).

Reasumując, trzeba jednak podkreślić, że publikacja jest starannie przygotowana i wydana. Jestem głęboko przekonany, że będzie ona bardzo przydatna dla badaczy dziejów najnow-

szych Polski, m.in. historii polskiej dyplomacji XX w. Dla archiwistów prezentowane wydawnictwo jest wzorcem opracowywania i wydawania drukiem informatorów o innych zespołach archiwalnych.

Janusz Szczepański
Lublin